

EĞİTİM HAKKI KAPSAMINDA PAKİSTAN'DAKİ AFGAN MÜLTECİ ÇOCUKLARIN EĞİTİME ERİŞİMİ

Abdul Satar KAWA*

Öz

Afganistan, son elli yılda dünyanın en büyük zorunlu göç veren ülkelerinden biri olmuştur; 1970'lerin sonundan itibaren başlayan ve günümüze kadar süren göç dalgaları, savaş, dış müdahaleler, rejim değişiklikleri, ekonomik çöküş, siyasi istikrarsızlık ve Taliban gibi baskıcı rejimlerin başa gelmesi ile göç dalgaları tetiklenmeye devam etmiştir. Pakistan, Afganistan'ın komşusu olarak 45 yılı aşkın süredir milyonlarca Afgan mülteciye ev sahipliği yapmış ve dünyanın en büyük mülteci barındıran ülkelerinden biri haline gelmiştir. Ancak bu uzun süreli göç dalgalarının yaşanması, 1951 Mülteciler Sözleşmesi'ne taraf olunmaması, ulusal mülteci yasasının bulunmaması ve dönemsel siyasi gerilimler nedeniyle hukuki belirsizlikler, sosyo-ekonomik zorluklar ve yapısal engeller yaratmıştır.

Bu çalışma konuyu çok boyutlu bir yaklaşımla incelemektedir. Öncelikle göç kavramları (mülteci, sığınmacı, göçmen) kavramsal çerçevede tanımlanacak; ardından Afganistan'dan Pakistan'a göç akımlarının dönemsel seyri (Sovyet işgali, iç savaş, Taliban dönemleri, ABD müdahalesi ve 2021 sonrası ikinci Taliban dönemi) tarihsel olarak analiz edilecektir. Daha sonra eğitim hakkı uluslararası insan hakları hukuku ve Pakistan iç hukuku bağlamında değerlendirilecek; son olarak ise Afgan mülteci çocukların eğitime erişimindeki çok katmanlı engeller (hukuki belirsizlik, belge sorunları, altyapı eksikliği, ekonomik baskılar ve ayrımcılık) ve bunların etkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Afganistan, Pakistan, Eğitim Hakkı, Mülteci Çocuklar

* Yüksek Lisans, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, E-posta: akawa208@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-8332-8129
Bu makaleye atıf için: Kawa, Abdul Satar. (2026). Eğitim Hakkı Kapsamında Pakistan'daki Afgan Mülteci Çocukların Eğitime Erişimi, SDE Akademi Dergisi, 6(3), 572-600

EDUCATION RIGHTS IN THE CONTEXT OF ACCESS TO EDUCATION FOR AFGHAN REFUGEE CHILDREN IN PAKISTAN

Abdul Satar KAWA

Abstract

Afghanistan has been one of the world's largest countries of origin for forced migration over the past five decades. Since the late 1970s, successive waves of migration have continued to the present day, driven by war, foreign interventions, regime changes, economic collapse, political instability, and the rise of repressive regimes such as the Taliban. Pakistan, as Afghanistan's immediate neighbour, has hosted millions of Afghan refugees for over 45 years, making it one of the largest refugee-hosting countries globally. Despite this extended hospitality, the absence of a comprehensive national refugee law, non-accession to the 1951 Refugee Convention, and recurring political tensions have created significant legal, socio-economic, and structural barriers to the enjoyment of fundamental rights by Afghan refugees.

This paper examines the issue through a multi-dimensional lens. It begins with a conceptual clarification of key migration terms (refugee, asylum-seeker, migrant). It then traces the historical phases of Afghan migration to Pakistan (Soviet invasion, civil war, Taliban periods, U.S. intervention, and post-2021 Taliban resurgence). The analysis subsequently situates the right to education within international human rights law and Pakistan's domestic framework. Finally, it identifies and evaluates the layered barriers to educational access—legal ambiguity, documentation issues, infrastructure deficits, economic pressures and discrimination—and assesses their intergenerational consequences.

Keywords: Migration, Afghanistan, Pakistan, Right to Education, Refugee Children

Giriş

Afganistan, son elli yılda dünyanın en büyük ve en uzun süreli zorunlu göç kaynaklarından biri olmuştur. 1970'lerin sonlarında başlayan göç dalgaları, Sovyet işgaliyle (1979-1989) hız kazanmış; iç savaşlar (1989-1996), Taliban'ın ilk iktidarı (1996-2001), ABD öncülüğündeki müdahale (2001-2021) ve 2021'de Taliban'ın yeniden iktidara gelmesiyle kesintisiz devam etmiştir (UNHCR, n.d.-b). Savaş, çatışma, dış müdahaleler, rejim değişiklikleri, ekonomik çöküş, kıtlık, doğal afetler ve siyasi istikrarsızlık gibi çok katmanlı nedenler, on yıllardır Afganistan'ı dünyanın en fazla göç üreten ülkelerinden biri konumuna getirmiştir. Bu süreç, başta komşu ülkeler Pakistan ve İran olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde geniş bir Afgan diasporasının oluşmasına yol açmıştır (UNHCR, 2008).

Milyonlarca Afgan, ülkeden ayrıldıktan sonra barış, güvenlik ve daha iyi bir yaşam arayışıyla ev sahibi ülkelere sığınmış; ancak çoğu zaman hukuki belirsizlikler, sosyo-ekonomik zorluklar, ayrımcılık, entegrasyon sorunları ve temel haklara erişim kısıtlamalarıyla karşılaşmıştır. Bu bağlamda Afganistan'ın en yakın komşusu Pakistan, yaklaşık 45 yıldır milyonlarca Afgan mülteciye ev sahipliği yapmış; ancak Pakistan'ın 1951 Cenevre Mülteciler Sözleşmesi'ne taraf olmaması, ulusal düzeyde kapsamlı bir mülteci yasasının bulunmaması ve dönemsel siyasi gerilimler ciddi hukuki ve insani sorunlara neden olmuştur (UNHCR, n.d.-a). Özellikle son yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesiyle Afgan mülteciler sıklıkla baskı aracı olarak kullanılmış; 2023'ten itibaren uygulanan Yasadışı Yabancıların Geri Gönderme Planı (Illegal Foreigners Repatriation Plan - IFRP) Plan kapsamında 1 milyondan fazla Afgan'ın zorla geri gönderilmesi, mülteci aileleri zor koşullara sürüklerken çocukların eğitim sürekliliğini de olumsuz etkilemiştir (Human Rights Watch, 2025).

Pakistan'da yaşayan Afgan mültecilerin karşılaştığı en kritik ve uzun vadeli sorunlardan biri, mülteci çocuklarının eğitim hakkına erişimdeki kronik yetersizliktir. Eğitim hakkı, Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Beyanname'si'nin 26. maddesi, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28-29. maddeleri, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşme-

si'nin 13. maddesi ve 1951 Cenevre Mülteciler Sözleşmesi'nin 22. maddesi gibi uluslararası normlarla güçlü şekilde korunmasına rağmen, Afgan mülteci çocuklar sistematik dışlanmayla karşı karşıyadır (United Nations, 1989). Bu makalenin temel amacı, Pakistan'daki Afgan mülteci çocukların eğitim hakkına erişim sorununu çok boyutlu bir çerçevede incelemek ve bu sorunun yalnızca bireysel bir hak ihlali olmadığını, aynı zamanda nesiller arası yoksulluğun devamı, toplumsal entegrasyonun engellenmesi ve bölgesel istikrarsızlığın derinleşmesi açısından stratejik bir kriz olduğunu ortaya koymaktır (Jahangir & Khan, 2021).

1. Konunun Kavramsal Boyutu

Pakistan'da yaşayan Afgan mülteci çocuklarının eğitime erişim sorununu incelemeye başlamadan önce, göç olgusunun temel kavramlarını netleştirmek faydalı olacaktır. Bu bağlamda, sıklıkla birbirleriyle karıştırılan üç ana terim göçmen, mülteci ve sığınmacı üzerinde durmak gerekmektedir. Bu terimler, uluslararası hukuk ve göç çalışmaları literatüründe belirli kriterlere göre ayrıştırılmakta olup, Pakistan'da yaşayan Afgan mültecilerin durumunu anlamak için kritik öneme sahiptir. Aşağıda, Uluslararası Göç Örgütü (IOM) ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) gibi otorite kurumların tanımları temel alınarak bu kavramlar ele alınacaktır.

1.1.Mülteci Kavramı

Mülteci kavramı Uluslararası insan hakları normlarının temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Göç terimleri sözlüğüne göre (Göç Terimleri Sözlüğü, 2004) “*mülteci; ırkı, dini, milliyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşleri nedeniyle zulüm görme korkusu taşıyan, bu nedenle ülkesini terk eden ve korkusu nedeniyle geri dönemeyen veya dönmek istemeyen birey olarak tanımlanmaktadır* (IOM, 2019).”

Bu tanım, esasen 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin 1. maddesine dayanmakta olup, mültecilere uluslararası koruma yükümlülüğü getirmektedir (United Nations High Commissioner for Refugees, 1951). UNHCR'ye göre, *“mülteciler, menşe ülkelerinde çatışma, şiddet veya zulüm nedeniyle uluslararası koruma ihtiyacı duyan kişilerdir ve bu statü, göçmenlerden farklı olarak belirli yasal haklar örneğin, zorla geri gönderilmeme (non-refoulement) ilkesi sağlamaktadır (UNHCR, 2025a)”*.

1.2. Sığınmacı Kavramı

Mülteci statüsünün bir ön aşaması olarak nitelendirilmektedir. IOM'a göre, *“sığınmacı; uluslararası koruma arayan ancak statüsü henüz resmi olarak tanınmamış bireyleri ifade etmektedir (IOM, 2019)”*. UNHCR'nin tanımında vurgulandığı üzere, sığınmacılar, mülteci statüsü taleplerinin değerlendirilmesini bekleyen kişilerdir ve bu süreçte, menşe ülkelerine zorla geri gönderilmeme (non-refoulement) hakkı gibi temel korumalara erişimleri bulunmaktadır (UNHCR, 2025b). Bu ayrım, mülteci statüsünün resmi onayını bekleme sürecini yansıtmakta olup ve özellikle bireysel başvuru prosedürleri olan ülkelerde geçerlidir.

1.3. Göçmen Kavramı

Göçmen terimi daha geniş bir kapsama sahiptir ve uluslararası hukukta resmi bir tanımı olmamasına rağmen, IOM tarafından, ikamet ettiği ülkeyi değiştiren birey olarak tanımlanmaktadır; bu değişim genellikle ekonomik, eğitimsel veya aile birleşimi gibi gönüllü nedenlere dayanmaktadır (IOM, 2019). UNHCR'ye göre, göçmenler, mültecilerden farklı olarak, doğrudan zulüm veya şiddet tehdidi altında olmadıkları için özel uluslararası koruma mekanizmalarından yararlanmazlar; hareketleri daha ziyade kişisel tercihlere bağlıdır (UNHCR, 2025b).

Yukarıdaki tanımlardan hareketle, Pakistan'da yaşayan Afganistan uyruklu bireyler, ağırlıklı olarak mülteci özelliklerini taşımaktadır. Nitekim, Afganistan'daki Sovyet işgali (1979-1989) döneminden başlayarak iç savaş-

lar, Taliban rejimleri ve son olarak 2021'deki Taliban iktidarı gibi olaylar nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalan bu grup, yaklaşık 45 yıldır kesintisiz bir şekilde Pakistan'da barınmaktadır. UNHCR verilerine göre, Pakistan, 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olmamasına rağmen, Afgan mültecilere “prima facie” (yüzeysel) mülteci statüsü tanımış ve Proof of Registration (Kayıt Belgesi ya da PoR Kartı) kartları yoluyla geçici koruma sağlamıştır (UNHCR, 2026a). Ancak, 2023'ten itibaren uygulanan Yasadışı Yabancıların Geri Gönderme Planı (IFRP) kapsamında, PoR kartlarının geçerliliği 2025 sonunda sona ermiş ve 2026 Ocak itibarıyla yaklaşık 1.3 milyon kayıtlı Afgan mülteci geri gönderilme riskiyle karşı karşıya kalmıştır (UNHCR, 2026b).

Yaşay yaşanan bu durum, Afgan mültecilerin gönüllü göçmenlerden ziyade zorlayıcı koşullar altında yer değiştirdiğini ve uluslararası koruma ihtiyaçlarını vurgulamaktadır. Dolayısıyla, bu kavramlar, Afgan mülteci çocukların eğitim hakkına erişim sorunlarını analiz ederken, yasal statülerinin belirsizliğinin temel bir faktör olduğunu göstermektedir.

2. Afganistan'dan Pakistan'a Başlayan Göçün Dönemsel Seyri

2.1. Sovyet İşgali Dönemi (1979-1989)

Afganistan'daki zorunlu göç dalgalarının en belirgin başlangıcı, 1979 Aralık ayında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a askeri müdahalesiyle gerçekleşmiştir (Barlas, 2022). Sovyet destekli komünist rejimin (1978 Saur Devrimi sonrası) güç kaybetmesi üzerine başlayan bu müdahale, Mujahideen direnişiyle birleşerek on yıl süren yoğun bir çatışma dönemini tetiklemiştir. Köy bombalamaları, kitlesel infazlar, tarım alanlarının tahribatı ve yaygın şiddet olayları, sivil nüfusu doğrudan etkilemiş; bu durum, milyonlarca Afgan'ın hayatını korumak amacıyla ülkeyi terk etmesine yol açmıştır (UNHCR, 1999). Bazı kaynaklarda göçün motivasyonları arasında dini bir boyut da vurgulanmaktadır: Özellikle işgalci güçlere karşı silahlı direnişe katılamayan bireyler, klasik İslami kavram olan hicret (Arapça: هجرة) pratiğine başvurmuşlardır. Hicret, zulüm ve baskı altında kalan Müslü-

manların daha güvenli bir bölgeye göç etmesini meşrulaştıran tarihsel bir kavram olup, bu dönemde Afgan direniş söyleminde sıkça kullanılmıştır (Barlas, 2022). Ancak göçün ana itici gücü, çatışmanın yarattığı hayati tehlike ve insani kriz olarak kabul edilmektedir.

Sovyetler Birliğinin Afganistan işgal girişi ile başlayan dönem, dünya tarihindeki en büyük mülteci krizlerinden birini oluşturmuştur. UNHCR verilerine göre, 1979 sonunda Pakistan'da yaklaşık 400.000 Afgan mülteci bulunurken, 1989'a gelindiğinde bu sayı dramatik bir şekilde artarak toplamda 6,2 milyona ulaşmıştır; bu mültecilerin yaklaşık yarısı Pakistan'da, yarısı ise İran'da barınmıştır (UNHCR, 1999). Pakistan'a yönelik göç dalgası özellikle yoğunlaşmış olup, resmi kayıtlara göre 3-3,5 milyon Afgan mülteci ülkeye sığınmıştır (Schöch, 2008). Bu rakamlar, kayıt dışı göçmenleri de içerdiğinde daha yüksek tahmin edilmektedir; bazı kaynaklar Pakistan'daki toplam mülteci sayısını 3,3 milyona kadar çıkarmaktadır (The New Humanitarian, 2012). Pakistan hükümeti, Soğuk Savaş bağlamında ABD ve müttefiklerinin desteğiyle açık sınır politikası izlemiş; UNHCR koordinasyonunda 300'den fazla mülteci kampı (çoğunlukla Khyber Pakhtunkhwa ve Balochistan eyaletlerinde) kurulmuştur (Schöch, 2008). Bu kamplar, uluslararası yardım (gıda, barınma, sağlık ve eğitim) ile desteklenmiş olsa da sayıları git gide artan Afganistan'dan gelen mülteci sayıların artması ile Pakistan'ın altyapısı, çevresi ve ekonomisi üzerinde de ağır bir yük oluşturmuştur (United Nations High Commissioner for Refugees, 1999). Neticede, Sovyet işgali dönemi (1979-1989), Afganistan'dan Pakistan'a yönelik en büyük ve en uzun süreli göç dalgasını tetiklemiş; toplamda yaklaşık 3,5 milyon Afgan'ın Pakistan'a sığınmasına neden olmuştur (UNHCR, 2024). Yaşanan göç, yalnızca insani bir krizin yanı sıra Soğuk Savaş'ın jeopolitik dinamiklerinin bir yansıması olarak da değerlendirilmektedir. Dönemin sonunda Sovyet çekilmesiyle (1989) bazı gönüllü geri dönüşler başlasa da iç savaşın devam etmesi nedeniyle mülteci akını büyük ölçüde sürmüştür (Harpviken, 2014).

2.2. Sovyet Çekilmesi ve İç Savaş Dönemi (1989-1996)

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından başlayan dönem, göç dinamiklerinde karmaşık bir geçişi temsil etmektedir. Sovyet askerlerinin 1989 Şubat ayında resmi olarak çekilmesiyle birlikte, Sovyet destekli Najibullah rejimine bağlı unsurlar özellikle hükümet yetkilileri, komünist parti üyeleri ve işbirlikçiler iktidarın düşmesi ile ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır (Schöch, 2008). Bu grup, genellikle elit kesimden oluşmakta olup, bazı yetkililer Sovyetler Birliği'ne (Rusya'ya) sığınmıştır; diğerleri ise Hindistan gibi üçüncü ülkelere yerleşmiştir (Barlas, 2022). Bu süreç, Afganistan'ın iç politikasında bir güç boşluğu yaratmış ve Mujahideen fraksiyonlarının rekabetini tetiklemiştir. Eş zamanlı olarak, Sovyet işgali döneminde (1979-1989) komşu ülkelere kaçan mültecilerin önemli bir kısmı, çatışmanın azalması beklentisiyle Afganistan'a geri dönmüştür (UNHCR, 2002). UNHCR verilerine göre, 1988-1992 yılları arasında yaklaşık 2-3 milyon Afgan mülteci gönüllü olarak ülkesine dönmüştür; bu geri dönüşlerin büyük bölümü 1990'ların başında yoğunlaşmış olup, Pakistan'dan yaklaşık 1.5 milyon kişi bu akıma katılmıştır (UNHCR, 1993). Bu dönemdeki geri dönüşler, uluslararası toplumun (UNHCR ve Dünya Bankası gibi kurumların) teşvik ettiği programlarla desteklenmiş; ancak, Najibullah rejiminin 1992'de çökmesiyle birlikte bu eğilim tersine dönmüştür (Migration Policy Institute, 2017).

Sovyet çekilmesinin hemen ardından patlak veren iç savaş, göçün yeni bir dalgasını tetiklemiştir. Mujahideen grupları (örneğin, Hezb-i İslami, Jamiat-i İslami ve diğer etnik temelli fraksiyonlar) arasındaki güç mücadelesi, 1992-1996 yılları arasında Kabil'in yoğun tahribatına ve yaygın şiddet olaylarına yol açmıştır (Barlas, 2022). Yaşanan çatışmalar, sivil nüfusu doğrudan etkilemiş, kıtlık ve altyapı yıkımı nedeniyle milyonlarca Afgan yeniden göç etmek zorunda kalmıştır (UNHCR, 2023). Dönemin sonunda, yaklaşık 5 milyon Afgan ülkeyi terk ederken, 800.000'den fazla kişi ülke içinde yerinden edilmiştir. Bu rakamlar, UNHCR'nin tahminlerine göre Pakistan'a yönelik yeni akınları da içermekte olup, toplam mülteci sayısını 3-4 milyon civarına çıkarmıştır (Right to Education Initiative, 2018).

Pakistan'ın politikası bu dönemde değişim göstermiş; başlangıçta geri dönüşleri teşvik eden hükümet, iç savaşın şiddetlenmesiyle birlikte mülteci kamplarını sürdürmeye devam etmiştir. Ancak, uluslararası yardımın azalması ve ekonomik yükün artması, Pakistan'ın tutumunu sertleştirmiştir (Schöch, 2008). Bahsi dönem, Afgan mültecilerin nesiller arası yerleşikliğinin başlangıcı olarak da değerlendirilmekte olup, eğitim ve entegrasyon sorunlarını ön plana çıkarmıştır. Bu kapsamda, 1989-1996 arası, göçün hem geri dönüş hem de yeni dalga karakterini taşıdığı bir geçiş evresi olarak, Afganistan-Pakistan ilişkilerinde kalıcı izler bırakmıştır.

2.3. Taliban Dönemi (1996-2001)

Afganistan'daki zorunlu göçün üçüncü dalgası, 1996 yılında iç savaşın görece sona ermesi ve Taliban hareketinin iktidarı ele geçirmesiyle başlamıştır. Taliban, Molla Muhammed Ömer liderliğinde Kandahar'da 1994'te ortaya çıkan radikal bir İslamcı oluşum olarak, Mujahideen fraksiyonları arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak hızla yayılmış ve 1996 Eylül'ünde Kabil'i ele geçirerek ülkenin yaklaşık %90'ını kontrol altına almıştır (Ruiz, 2004).

Başlangıçta, yıllarca süren savaş, kaos ve umutsuzluk içindeki Afgan halkı tarafından Taliban, düzen ve güvenlik sağlayıcı olarak algılanmış; ancak rejimin katı şeriat yorumu, kadın haklarının ağır kısıtlanması ve köktendinci politikalar kısa sürede halkın en büyük kâbusuna dönüşmüştür (UNHCR, 1999). Taliban döneminde uygulanan baskıcı politikalar kadınların eğitim ve çalışma hakkının tamamen kaldırılması, medya sansürü, kültürel mirasın tahribatı ve muhalif unsurlara yönelik şiddet özellikle Kabil'in eğitimli elit kesimini, devlet memurlarını, tıbbi profesyonelleri, öğretmenleri ve entelektüelleri doğrudan etkilemiştir (Noury & Speciale, 2016).

Ülkenin farklı kurumlarında çalışan eğitimli ve kaliteli bireyleri, Taliban'ın dayattığı kısıtlamalara ve köktendinci ve radikal anlayışına karşı çıkarak Pakistan'a kaçmıştır; bu göç, nitelikli işgücünün kaybı (brain

drain) olarak nitelendirilmekte ve Afganistan'ın uzun vadeli kalkınmasını olumsuz etkilemiştir (Maley, 2018, p. 210). Ayrıca, Afganistan'ın kuzeyinde Taliban'a karşı direniş gösteren Ahmet Şah Mesud liderliğindeki Kuzey İttifakı (Northern Alliance) ile Taliban arasındaki yoğun çatışmalar özellikle 1997-2001 bölge halkının kitlesel yerinden edilmesine ve Pakistan'a yeni akınlara yol açmıştır. UNHCR ve diğer kaynaklara göre, Taliban rejimi boyunca (1996-2001) Afganistan'dan Pakistan'a yönelik yeni göç dalgası önemli boyutlara ulaşmıştır. Resmi kayıtlı mülteci sayısı Pakistan'da yaklaşık 1.2 milyon civarında sabit kalmış olsa da (kayıt dışı dahil toplam 2 milyona yakın tahmin edilmekte), 1996'dan itibaren yeni akınlar eklenmiştir: Örneğin, Kabil'in düşüşüyle 50.000 civarı mülteci, 1998-1999'da Mazar-i-Sharif'in ele geçirilmesiyle binlerce kişi, 1999'da 30.000 kişi ve 2000-2001'de kuraklık + çatışma kombinasyonu ile 172.000'den fazla Afgan Pakistan'a sığınmıştır (U.S. Committee for Refugees, 2001).

Toplam yeni göçün 1-1.5 milyon civarında olduğu tahmin edilmekte olup, Dashti (2022) gibi kaynaklar bu dönemde yaklaşık 1.5 milyon Afgan'ın ülkeyi terk ettiğini belirtmektedir (Dashti, 2022). 1996-2001 arası dönemde yaşanan göç dalgası, önceki dalgalara kıyasla daha çok nitelikli ve kentsel kesimden oluşmuş; ancak toplam mülteci yükü Pakistan'da 3-4 milyon seviyesine yaklaşmıştır. Pakistan'ın politikası bu dönemde değişkenlik göstermiş; Taliban'ı fiilen destekleyen tutum (lojistik ve diplomatik), mülteci akınlarını kısmen sınırlamış olsa da sınır kontrolleri ve kampların devamı sürmüştür. Ancak uluslararası yardımın azalması ve ekonomik yük, Pakistan'ın tutumunu giderek sertleştirmiştir (UNICEF Office of Research – Innocenti, 2025).

Taliban dönemi (1996-2001), Afganistan'dan Pakistan'a yönelik göçün hem nitelik hem de nicelik açısından dönüştürme geçirdiği bir aşama olmuştur. Rejimin baskıcı politikaları nedeniyle nitelikli kesimlerin göçü artarken, 2001 yılında Afganistan'a ABD'nin müdahalesi ile rejimin devrilmesiyle birlikte geri dönüş beklentisi oluşmuş; ancak kalıcı yerleşiklik ve nesiller arası entegrasyon sorunları, sonraki on yıllarda Afgan mülteci meselesinin temel dinamiklerini şekillendirmiştir (Harpviken, 2014).

2.4. Amerika'nın Afganistan'a Müdahalesi (2001-2021)

Taliban rejiminin Kasım-Aralık 2001'de çökmesiyle birlikte Afganistan'da yeni bir dönem başlamış; Hamid Karzai'nin geçici hükümeti ve 2004 anayasası ile istikrar umudu doğmuştur. Bu süreç, uluslararası toplumun desteğiyle (Bonn Anlaşması 2001) mültecilerin gönüllü geri dönüşünü teşvik etmiş; UNHCR'nin Tripartite Anlaşması (Afganistan, Pakistan ve UNHCR arasında 2002'de imzalanan) çerçevesinde, 2002-2008 yılları arasında yaklaşık 4,8 milyon Afgan mülteci çoğunlukla Pakistan ve İran'dan vatanına dönmüştür (UNHCR, 2023). İran ve Pakistan'dan geri dönüşler, 2002-2005 arası en yoğun dönemini yaşamış olup, toplamda 2002-2021 arasında UNHCR'nin desteğiyle 5,3 milyondan fazla mülteci Afganistan'a yerleşmiştir (Dashti, 2022).

Yeni hükümetin kurulması, mültecilere umut vadetmiş; ekonomik kalkınma projeleri (GDP'nin 2002'de 4 milyar dolardan 2012'de 20 milyar dolara çıkması) ve uluslararası yardımlar, geri dönüş motivasyonunu artırmıştır (World Bank, 2022). Ne var ki, bu iyimser tablo ilerleyen yıllarda bozulmuştur. Taliban'ın 2005'ten itibaren yeniden dirilişi (güney ve doğu eyaletlerinde isyanlar), yaygın yoksulluk, açlık, doğal afetler ve ekonomik istikrarsızlık, ülkesine dönen mültecileri zor durumda bırakmış ve yeni göç dalgalarının yaşanmasına zemin hazırlamıştır (Migration Policy Institute, 2017). Örneğin, 2009-2014 arası Taliban saldırıları nedeniyle yaklaşık 1 milyon Afgan ülke içinde yerinden edilmiş; Pakistan'a yönelik yeni akınlar artmıştır (UNHCR, 2023).

Taliban sonrası dönemde, Afgan mültecilerin "protracted refugee situation" (uzun süreli mültecilik) haline dönüşünü simgelemiş; Pakistan'da kalan 2-3 milyon mülteci, PoR Proof of Registration(Kayıt Belgesi) kartları ile geçici koruma altında yaşamaya devam etmiştir, ancak 2010'lardan itibaren Pakistan'ın güvenlik odaklı politikaları (örneğin NAP 2014 sonrası baskılar) geri dönüş baskısını artırmıştır (Khan, 2017). neticede ABD müdahalesi dönemi (2001-2021), göçün hem büyük ölçekli geri dönüş hem de yeni dalga karakterini taşıdığı karmaşık bir evre olarak, Afganistan-Pakistan ilişkilerinde kalıcı etkiler bırakmıştır.

2.5. Taliban'ın İkinci Dönemi (2021-Günümüz)

Taliban'ın ikinci iktidar dönemi, 2021 Ağustos ayında ABD birliklerinin çekilmesi ve başkent Kabil'in hızla ele geçirilmesiyle başlamıştır. Bu süreçten önce, Doha'daki barış görüşmeleri (2020-2021) sırasında Taliban temsilcileri, 1996-2001 dönemindeki rejimden farklı olarak kapsayıcı bir hükümet kuracaklarını, ülkede yaşayan tüm etnik grupları dahil edeceklerini, insan haklarına özellikle kadın ve kız çocuklarının haklarına saygı göstereceklerini ve genel olarak geçmiş hataların tekrarlanmayacağını vurgulamıştı (Human Rights Watch, 2022). Ancak birinci döneminde olduğu gibi, Kabil'in düşüşünden hemen sonra (15 Ağustos 2021) Taliban'ın uygulamaya koyduğu katı şeriat yorumu kadınların eğitim ve çalışma haklarının kısıtlanması, medya sansürü, muhalif unsurlara yönelik infazlar ve etnik ayrımcılık bir önceki dönemdekine benzer şekilde Afgan toplumunda derin endişelere yol açmıştır (Amnesty International, 2021). Özellikle kadınlar ve kız çocukları, Taliban'ın ortaokul ve üzeri eğitimi yasaklaması (2022'den itibaren), zorunlu peçe uygulaması ve kamusal hayatta kısıtlamalar nedeniyle en ağır etkilenen kesim olmuştur (Amnesty International, 2023).

Taliban tarafından Afganistan'da oluşturdukları baskıcı rejim, göçün yeni bir dalgasını tetiklemiştir. Özellikle eski hükümet (Cumhuriyet dönemi) ordu, polis, emniyet güçleri mensupları, yabancı kurumlarla (NATO, BM veya NGO'larla) işbirliği yapan bireyler ve entelektüeller, intikam korkusuyla ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır, Taliban öncesi hükümetin güvenlik ve askeri kurumlarda çalışan kişiler Taliban'ın "affetme" vaatlerine rağmen yaygın infaz ve tutuklamalarla karşılaşmıştır (Human Rights Watch, 2022). Ayrıca, ekonomik çöküş (GDP'nin 2021-2023 arası %40 düşmesi), kıtlık ve doğal afetler (2022 depremi) gibi faktörler, sivil nüfusu da göç etmeye zorlamıştır (World Bank, 2023). UNHCR verilerine göre, Taliban'ın iktidara gelmesinden (2021 Ağustos) Mart 2026'ya kadar yaklaşık 1.6 milyondan fazla Afgan vatandaşı ülkeden göç etmiştir; bu rakam, 2021'de 600.000-800.000 yeni akınla başlamış olup, 2025 sonu itibarıyla toplam dış göçü 2-3 milyona yaklaştırmıştır (UNHCR, 2026b).

Yaşanan göçlerin büyük bölümü komşu ülkelere (Pakistan ve İran) yönelmiş; Pakistan’a 2021-2023 arası 600.000 civarı yeni mülteci ulaşırken, İran’a 1 milyona yakın akın kaydedilmiştir (UNHCR, 2026b). Ancak, 2023’ten itibaren Pakistan’ın Illegal Foreigners Repatriation Plan (IFRP) ve İran’ın deportasyon politikaları nedeniyle tersine dönüşler hızlanmış; 2025’te yaklaşık 2.9 milyon Afgan (gönüllü + zorla) ülkelerine dönmüştür (UNHCR, 2026c).

Güncel olarak (Mart 2026), Taliban’ın ikinci dönemi, Afganistan’daki insani krizin devamı olarak değerlendirilmekte olup, yaklaşık 5.8 milyon Afgan mülteci küresel çapta yerinden edilmiş durumdadır; bu durum, UNHCR’nin “non-return advisory” (dönüş yasağı tavsiyesi) ile desteklenmekte ve Pakistan gibi ev sahibi ülkelerin politikalarını etkilemektedir (UNHCR, n.d.-b).

3. Eğitim Hakkı Bağlamında Mülteci Çocukların Eğitim Hakkı

Günümüzde eğitim hakkı, tüm bireylerin temel insan haklarından biri olarak kabul edilmekte olup, bu hak, uluslararası normlar ve ulusal yasalarla korunmaktadır. Eğitim hakkı, bireylerin kişisel gelişimi, toplumsal entegrasyonu ve ekonomik bağımsızlığı için vazgeçilmez bir unsur olarak görülmekte; özellikle mülteci çocuklar gibi savunmasız gruplar için, travma sonrası iyileşme ve gelecek inşası açısından kritik öneme sahiptir (UNHCR, 2025a).

Tüm bireylerin en temel hakkı olan eğitim hakkı, Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi’nin (UDHR) 1948 yılında kabul edilen 26. maddesinde resmi olarak tanınmış olup, “herkesin eğitim hakkı vardır” ilkesini vurgulamakta ve eğitimde eşitlikçi erişimi zorunlu kılmaktadır (United Nations, 1948). BM’nin beyannamemisini takip eden uluslararası düzenlemeler, eğitim hakkını daha da güçlendirmiştir: Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (AİHS) Ek 1 Protokolü’nün 2. maddesi eğitim hakkını korurken, BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü’nün (UNESCO) Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşmesi (1960) (UNESCO, 1960),

Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ICESCR, 1966) Madde 13 ve Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme (CEDAW, 1981) Madde 10 gibi belgeler, eğitimde cinsiyet, ırk ve sosyal statü ayrımcılığını yasaklamakta ve kapsayıcı bir yaklaşımı teşvik etmektedir (Dumancı & Cemil, 2022). Mülteci çocuklar özelinde de eğitim hakkı, uluslararası insan hakları hukukunda daha spesifik korumalara tabidir (United Nations, 1966, United Nations, 1979).

1951 Cenevre Mülteciler Sözleşmesi'nin 22. maddesi, mültecilere ev sahibi ülkede temel eğitim erişimini garanti etmekte ve mülteci çocukların ev sahibi toplumdaki çocuklarla aynı muameleyi görmesini zorunlu kılmaktadır (United Nations, 1951). Benzer şekilde, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin (CRC) 28. ve 29. maddeleri, mülteci çocuklar dahil tüm çocukların ücretsiz temel eğitime erişimini, eğitimde ayrımcılığın önlenmesini ve çocuğun gelişimini destekleyen bir müfredatı vurgulamakta; sözü geçen sözleşme, mülteci çocukların travma ve yerinden edilme etkilerini dikkate alan kapsayıcı eğitim politikalarını teşvik etmektedir (Warner, 2017).

UNHCR'nin 2030 Mülteci Eğitim Stratejisi, mülteci çocukların ulusal eğitim sistemlerine entegrasyonunu hedeflemekte ve 2030'a kadar okullaşma oranlarını %100'e çıkarmayı amaçlamaktadır; bu strateji, mülteci eğitimini SDG 4 (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 4: Nitelikli Eğitim) ile uyumlu hale getirmekte ve ev sahibi ülkelerin kapasitesini güçlendirmeyi öngörmektedir. Ayrıca, 2018 Küresel Mülteci Sözleşmesi (Global Compact on Refugees), mülteci çocukların eğitim hakkını ulusal sistemlere dahil ederek desteklemekte ve uluslararası sorumluluk paylaşımını teşvik etmektedir (Marcus, 2023).

Pakistan bağlamında ise eğitim hakkı, anayasanın 25-A maddesiyle (2010 değişikliği) güçlendirilmiş olup, devlet 5-16 yaş arası tüm çocuklara ücretsiz ve zorunlu eğitim sağlamaktan sorumlu tutulmaktadır; bu madde, ayrımcılık yapmama ilkesine dayanmakta ve kapsayıcı, eşitlikçi eğitimi desteklemektedir (National Assembly of Pakistan, 2010). Mülteci çocuklar için, Khyber Pakhtunkhwa (KP) Eyaleti'nin Ücretsiz Zorunlu Temel ve Orta Eğitim Yasası (2017) ve Balochistan Zorunlu Eğitim Yasası (2014)

gibi eyalet yasaları, mültecilerin Proof of Registration (PoR / Kayıt Belgesi) veya Afghan Citizen Card (Afganistan kimliği/ACC) ile devlet okullarına erişimini mümkün kılmaktadır (Relief International & Right to Education Initiative, 2019). Ancak, bu yasal çerçevelere rağmen, mülteci çocukların eğitim hakkı sıklıkla ihlal edilmekte; belge eksikliği, ücret engelleri, ayrımcılık ve altyapı yetersizliği nedeniyle okullaşma oranları düşük kalmaktadır örneğin, UNHCR verilerine göre, Pakistan'daki Afgan mülteci çocukların ilkokul okullaşma oranı %68 iken, ortaokulda %34'e düşmektedir (UNHCR, 2025a).

Anadolu Ajansı'nın yaptığı bir çalışmaya göre de, Pakistan'daki Afgan mülteci çocukların büyük çoğunluğu yeterli eğitim olanaklarından yoksun kalmaktadır. Başkent İslamabad'ın dışında yer alan Afgan Basti Kampı'nda yaklaşık 30 bin mültecinin yaşadığı belirtilmekte olup, eğitim çağındaki yaklaşık 5 bin çocuğa karşılık yalnızca iki okul bulunmaktadır. Bu okullarda toplam kapasite 400 öğrenciyle sınırlı olup, kalan binlerce çocuk eğitim imkanından mahrum bırakılmaktadır (Anadolu Ajansı, 2022).

Kamp içindeki okullarda fiziksel altyapı yetersizlikleri belirgindir, Dört sınıfın bulunduğu bir okulda yeterli masa ve sandalye bulunmaması nedeniyle bazı öğrencilerin hasır serilmiş bahçede ders gördüğü, ancak hava sıcaklıklarının artmasıyla bu alanın da kullanılamaz hale geldiği rapor edilmiştir. Elektrik olmaması nedeniyle fanların çalışmaması, temiz su eksikliği ve genel altyapı sorunları (asfalt yol yokluğu, kanalizasyon altyapısının bulunmaması, pis suların sokaklardan akması) hem eğitim kalitesini hem de çocukların sağlığını olumsuz etkilemektedir (Anadolu Ajansı, 2022).

Öğretmen Muhammed Ali'nin açıklamalarına göre, aileler çocuklarını okula gönderme konusunda istekli olsa da okul kapasitesinin yetersizliği nedeniyle daha fazla öğrenci kabul edilememektedir. Bu durum, kampta yaşayan yaklaşık 5 bin eğitim çağındaki çocuğun yalnızca %8'inin (400 kişi) okula gidebildiğini göstermekte ve geri kalan büyük kısmının eğitim hakkından fiilen mahrum kaldığını ortaya koymaktadır (Anadolu Ajansı, 2022).

Verilen örnek, Pakistan'daki 54 Afgan mülteci kampında yaşayan çocukların genel durumunu yansıtmaktadır. UNHCR verilerine göre 2019 sonunda kayıtlı Afgan mülteci sayısı 1,4 milyonu aşarken, hükümet kayıt dışı mültecilerle birlikte toplam sayının 4 milyona yaklaştığını belirtmektedir (Human Rights Watch, 2019). Mültecilerin %69'u kentsel ve varoş bölgelerde yaşarken, kalan kısım bu kamplarda hayatını sürdürmekte ve altyapı yetersizlikleri nedeniyle eğitim erişimi sistematik olarak kısıtlanmaktadır (Anadolu Ajansı, 2022). Farklı kurumlar tarafından tespit edilen bu saha gerçekliği, uluslararası insan hakları normları (1951 Cenevre Sözleşmesi Madde 22, Çocuk Hakları Sözleşmesi Madde 28-29, ICESCR Madde 13) ve Pakistan Anayasası'nın 25-A maddesiyle güvence altına alınan ücretsiz ve zorunlu eğitim hakkının pratikte ciddi ihlallerle karşı karşıya kaldığını göstermektedir.

4. Afgan Mülteci Çocuklarının Eğitim Hakkına Erişim Sorunu

Afganistan'dan Pakistan'a ve diğer ülkelere zorunlu göç etmek durumunda kalan Afgan mülteciler, ev sahibi ülkelerde bazen daha güvenli bir yaşam bulsalar da çoğu zaman ağır sosyo-ekonomik, hukuki ve kültürel engellerle karşılaşmaktadır (International Rescue Committee, 2025). Pakistan'daki Afgan mültecilerin karşılaştığı engeller arasında Afgan mülteci çocuklarının eğitim hakkına erişim sorunu, en kritik ve uzun vadeli etkileri olan sorunlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Eğitim hakkı, mülteci çocukların travma sonrası toparlanması, toplumsal entegrasyon, yoksulluk döngüsünün kırılması ve geleceğe dair umut inşası için vazgeçilmezdir; ancak Pakistan gibi uzun süreli ev sahibi ülkelerde bu hak sistematik olarak kısıtlanmaktadır (UNHCR, 2025a). UNHCR verilerine göre, Pakistan'daki Afgan mültecilerin yaklaşık %65'i 25 yaşın altında olup, bu nüfusun önemli bir kısmı okul çağındadır (UNHCR, n.d.-b).

Afgan mülteciler Pakistan'da üç ana kategoriye ayrılmaktadır: Proof of Registration (PoR / Kayıt Belgesi) kartına sahip kayıtlı mülteciler, Afghan Citizen Card (Afganistan kimliği/ACC) sahipleri ve belgesiz (undocumented) olanlar. Bu kategoriler, eğitim erişimini doğrudan etkilemekte; PoR

sahipleri devlet okullarına teorik olarak erişebilse de uygulama sorunları (geri gönderme tehdidi, belge yenileme zorlukları) nedeniyle fiili erişim sınırlıdır (Refugees International, 2023).

UNHCR Pakistan Stratejisi 2025–2027 raporuna göre, ülkede yaklaşık yarım milyon mülteci çocuk eğitimden yoksun kalmakta; genel okullaşma oranları düşük olup, ilkokul seviyesinde erişim %68 civarındayken ortaokulda bu oran %34'e düşmektedir (UNESCO, 2023). Küresel olarak mülteci çocuklar için okullaşma oranları 2025 itibarıyla ilkokulda %65, ortaokulda %42 ve yükseköğretimde %9 seviyesinde olup, Pakistan'daki durum bu ortalamaların altında kalmaktadır (UNHCR, 2025a).

Pakistan'da Afgan mülteci çocukların eğitim hakkına erişimini engelleyen başlıca nedenler şunlardır:

4.1. Yasal ve Politik Çerçeve Eksikliği

Pakistan, 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olmamasına rağmen, mültecilere (prima facie) “ilk bakışta” koruma sağlamış ve PoR kartlarıyla geçici erişim imkanı sunmuştur. Ancak, ulusal düzeyde spesifik bir mülteci yasası bulunmamakta ve son yıllarda Yasadışı Yabancıların Geri Gönderme Planı (Illegal Foreigners Repatriation Plan - IFRP) kapsamında PoR kartlarının süresi Haziran 2025'te dolmuş, deportasyonlar hızlanmıştır. Bu belirsizlik, ailelerin okula kayıt konusunda çekingen davranmasına ve çocukların eğitimini kesintiye uğratmasına yol açmaktadır (Human Rights Watch, 2025).

4.2. Yerleşim Yapısı ve Altyapı Yetersizliği

UNHCR verilerine göre, Afgan mültecilerin yaklaşık %30'u kamplarda (refugee villages), %70'i ise kentsel ve yarı-kentsel alanlarda yaşamaktadır. Kamplarda okul sayısı sınırlı olup (örneğin, UNHCR'nin 54 yerleşim yerinde kurduğu 146 okulun çoğu KP ve Balochistan'da yoğunlaşmıştır), kapasite yetersizliği nedeniyle binlerce çocuk dışarıda kalmaktadır. Kentsel alanlarda ise okul ücretleri, mesafe, dil engeli (Pashto'dan Urdu/İngilizce'ye geçiş) ve ayrımcılık erişimi zorlaştırmaktadır (UNHCR, n.d.-b).

4.3. Belge ve Kimlik Sorunları

Devlet veya özel okullara kayıt için doğum belgesi veya kimlik istenmekte, ancak mülteci çocukların çoğu bu belgeleri temin edememektedir. Pakistan'da doğan Afgan mülteci çocuklar için doğum kaydı (birth registration) oranı düşük olup (yaklaşık %16), bu durum yasal statü ve vatandaşlık hakkını da etkilemektedir. Pakistan'ın 1959 Vatandaşlık Yasası (Madde 4) doğum yoluyla vatandaşlık sunsa da Afgan mülteciler için pratikte uygulanmamakta; bu da çocukların pasaport, kimlik ve eğitim erişimini engellemektedir (UNHCR, 2025a).

4.4. Ekonomik ve Sosyal Engeller

Ailelerin yoksulluğu nedeniyle çocuklar erken yaşta çalışmak zorunda kalmakta; çocuk işçiliği, erken evlilik (özellikle kız çocuklarında) ve aile içi sorumluluklar okula devamı önlemektedir. UNHCR 2025 raporuna göre, mülteci çocukların yarısından fazlası ekonomik nedenlerle eğitimden mahrum kalmakta; bu durum, nesiller arası yoksulluğu pekiştirmektedir (Human Rights Watch, 2025).

Pakistan'da yaşayan Afgan mülteci çocuklarının eğitim hakkına erişim sorunu, uluslararası insan hakları normları ile ulusal yasal çerçeveler arasındaki derin uçurumu ve uzun süreli mültecilik durumunun yarattığı yapısal zorlukları somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Eğitim hakkı, 1951 Cenevre Sözleşmesi, Çocuk Hakları Sözleşmesi, ICESCR ve Pakistan Anayasası'nın 25-A maddesi gibi belgelerle güçlü bir şekilde korunmasına rağmen, PoR/ACC belgelerinin geçerliliğinin sona ermesi, geri gönderilme tehdidi, Yasadışı Yabancıların Geri Gönderme Planı (Illegal Foreigners Repatriation Plan – IFRP Plan kapsamında), doğum kaydı eksikliği, altyapı yetersizliği, ekonomik baskılar (çocuk işçiliği, erken evlilik), dil ve kültürel engeller ile ayrımcılık gibi çok katmanlı faktörler nedeniyle sistematik olarak ihlal edilmektedir (Jahangir & Khan, 2021).

Sonuç

Afganistan'da 1979 Sovyet işgalinden bu yana devam eden istikrarsızlık, iç savaşlar, dış müdahaleler ve rejim değişiklikleri, ülke genelinde kitlesel zorunlu göç dalgalarına yol açmıştır. Coğrafi yakınlığı nedeniyle Pakistan, bu göçün en büyük ev sahibi ülkelerinden biri olmuş ve yaklaşık kırk beş yıldır milyonlarca Afgan mülteciye barınma sağlamıştır. Ancak bu uzun süreli misafirlik, hukuki belirsizlikler, sosyo-ekonomik zorluklar, ayrımcılık ve altyapı yetersizlikleri nedeniyle mülteci topluluklarının temel haklara erişimini sistematik olarak kısıtlamıştır.

Bahsi geçen engeller arasında en kritik ve uzun vadeli etkileri olan sorunlardan biri, Afgan mülteci çocuklarının eğitim hakkına erişimindeki kronik yetersizliktir. Eğitim hakkı, uluslararası insan hakları normlarında temel bir hak olarak korunmaktadır. Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nin 26. maddesi, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28-29. maddeleri, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 13. maddesi ve 1951 Cenevre Mülteciler Sözleşmesi'nin 22. maddesi, mülteci çocuklar dahil tüm çocukların ücretsiz ve eşit eğitime erişimini garanti altına almaktadır. Pakistan Anayasası'nın 25-A maddesi de 5-16 yaş arası tüm çocuklara ücretsiz ve zorunlu eğitim sağlamayı devletin yükümlülüğü olarak tanımlamaktadır. Buna rağmen, Afgan mülteci çocuklar bu haklardan fiilen mahrum kalmaktadır. Pakistan'daki Afgan mülteciler üç ana kategoriye ayrılmaktadır: Proof of Registration (PoR / Kayıt Belgesi) kartına sahip kayıtlı mülteciler, Afghan Citizen Card (Afganistan kimliği/ACC) sahipleri ve belgesiz göçmenler. UNHCR verilerine göre, Pakistan'daki Afgan mültecilerin yaklaşık %65'i 25 yaşın altında olup okul çağındaki çocukların önemli bir kısmı eğitimden yoksun kalmaktadır. İlkokul okullaşma oranı %68, ortaokulda ise %34 seviyesinde seyretmekte; bu oranlar küresel mülteci ortalamalarının altında kalmaktadır. Erişim sorunları çok katmanlıdır: Pakistan'ın 1951 Sözleşmesi'ne taraf olmaması ve ulusal mülteci yasası bulunmaması nedeniyle hukuki çerçeve eksikliği, Yasadışı Yabancıların Geri Gönderme Planı (Illegal Foreigners Repatria-

tion Plan - IFRP) kapsamında PoR kartlarının 2025 Haziran'ında sona ermesi ve deportasyon tehdidi, yerleşim yapısı ve altyapı yetersizliği nedeniyle kamplarda sınırlı okul kapasitesi ile kentsel alanlarda ücret, mesafe, dil engeli ve ayrımcılık, belge ve kimlik sorunları nedeniyle doğum kaydı oranının %16 gibi düşük seviyelerde kalması ve 1959 Vatandaşlık Yasası'nın Afgan mülteciler için uygulanmaması, ekonomik ve sosyal engeller nedeniyle yoksulluk kaynaklı çocuk işçiliği, erken evlilik ve aile içi sorumluluklar, cinsiyet ve kültürel faktörler nedeniyle kız çocuklarının okullaşma oranının erkeklere göre belirgin şekilde düşük olması gibi unsurlar bu erişim krizini derinleştirmektedir.

Pakistan'da bulunan Afgan çocukların eğitim hakkını erişim meselesi, bireysel bir hak ihlalin yanı sıra, mülteci topluluklarında nesiller arası yoksulluk döngüsünün devamı, toplumsal entegrasyonun engellenmesi ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 4'ün (nitelikli eğitim) gerçekleştirilememesi anlamına gelmektedir. UNHCR'nin Pakistan'da kurduğu 146 okul projesi gibi girişimler yaklaşık 56.000 çocuğa erişim sağlamış olsa da toplam mülteci çocuk nüfusu karşısında yetersiz kalmakta ve geri gönderilme dalgalarıyla kesintiye uğramaktadır. Pakistan hükümeti ve uluslararası toplum, bu kronik sorunu çözmek amacıyla kapsamlı ve acil politika önlemleri almalıdır. Proof of Registration (PoR / Kayıt Belgesi) (PoR) ve Afghan Citizen Card (Afganistan kimliği/ACC) belgelerinin eğitim amaçlı kalıcılaştırılması veya özel eğitim vizesi mekanizmalarının getirilmesi, ulusal mülteci yasasının çıkarılması ve 1959 Vatandaşlık Yasası'nın Afgan mülteciler için fiilen uygulanması, doğum kaydı süreçlerinin kolaylaştırılması, kamplarda ve kentsel alanlarda okul kapasitesinin artırılması, ücret engellerinin kaldırılması, dil desteği programlarının yaygınlaştırılması, kız çocuklarının erişimine yönelik cinsiyet odaklı müdahaleler ve ayrımcılığı önleyen sosyal uyum programlarının güçlendirilmesi öncelikli adımlardır.

Uluslararası toplumun (UNHCR, UNESCO, UNICEF ve bağışçı ülkeler) fon, teknik destek ve kapasite geliştirme yoluyla ev sahibi ülkeyle işbirliğini artırması, sorumluluk paylaşımının etkin bir şekilde sağlanması

açısından kritik öneme sahiptir. Afgan mülteci çocuklarına nitelikli eğitim sağlanması, sadece bireysel hak ihlalinin giderilmesinden ibaret değildir çünkü Afgan topluluklarının uzun vadeli toparlanması, toplumsal barışın inşası ve bölge istikrarının güçlendirilmesi açısından stratejik bir yatırımdır.

Kaynakça

- Amnesty International. (2021). *Afghanistan: The Taliban's broken promises*.
- Amnesty International. (2023). *Afghanistan: The Taliban's war on women*.
- Anadolu Ajansı. (2022). Pakistan'daki Afgan mülteci çocukların çoğu eğitim alamıyor. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pakistandaki-afgan-multeci-cocuklarin-cogu-egitim-alamiyor/2617875>
- Barlas, A. W. (2022). Population movements in Afghanistan: A historical overview, migration trends under the Taliban regime, and future outlooks. Munich Personal RePEc Archive.
- Centlivres, P., & Centlivres-Demont, M. (1988a). The Afghan refugee in Pakistan: An ambiguous identity. *Journal of Refugee Studies*, 1(2), 141–152.
- Centlivres, P., & Centlivres-Demont, M. (1988b). The Afghan refugees in Pakistan: A nation in exile. *Current Sociology*, 36(2), 71–92. <https://doi.org/10.1177/001139288036002008>
- Dashti, Z. (2022). Afghan external migration movements in the historical process. *Asya Studies*, 6(20), 301–314. <https://doi.org/10.31455/asya.1055791>
- Dumancı, A., & Cemil, B. (2022). Eğitim hakkı ve mülteciler: Uluslararası normlar ve ulusal uygulamalar. *Uluslararası Hukuk Dergisi*, 15(3), 45–67.
- Edwards, D. B. (1986). Marginality and migration: Cultural dimensions of the Afghan refugee problem. *International Migration Review*, 20(2), 313–325.
- Göç Terimleri Sözlüğü. (2004). *Uluslararası Göç Hukuku Dergisi*, 40, 44.
- Harpviken, K. B. (2014). Split return: Transnational household strategies in Afghan repatriation. *International Migration*, 52(1), 57–71.
- Human Rights Watch. (2019). *Many of the world's children, education proves elusive*.

Human Rights Watch. (2022). *“No forgiveness for people like you”: Executions and enforced disappearances in Afghanistan under the Taliban.*

Human Rights Watch. (2025, March 19). *Pakistan: Forced returns expose Afghans to persecution, destitution.* <https://www.hrw.org/news/2025/03/19/pakistan-forced-returns-expose-afghans-persecution-destitution>

International Organization for Migration. (2019). *IOM glossary on migration.*

International Rescue Committee. (2025). *How education is changing lives of Afghan children in Pakistan.*

Jahangir, A., & Khan, F. (2021). Challenges to Afghan refugee children’s education in Pakistan: A human security perspective. *Pakistan Journal of Humanities and Social Sciences*, 9(3), 594–604.

Khan, A. (2017). *Protracted Afghan refugee situation: Policy options for Pakistan.* Institute of Strategic Studies Islamabad.

Maley, W. (2018). *The Afghanistan wars* (3rd ed.). Red Globe Press.

Marcus, R. (2023). *Including refugee learners in national education systems.* UNICEF Office of Research – Innocenti.

Migration Policy Institute. (2017). *Afghanistan: Displacement challenges in a country on the move.*

Monsutti, A. (2005). *War and migration: Social networks and economic strategies of the Hazaras of Afghanistan.* Routledge.

Monsutti, A. (2008). Afghan migratory strategies and the three solutions to the refugee problem. *Refugee Survey Quarterly*, 27(1), 58–73. <https://doi.org/10.1093/rsq/hdn007>

Monsutti, A. (2010). The transnational turn in migration studies and the Afghan social networks. In D. Chatty & B. Finlayson (Eds.), *Dispossession and displacement: Forced migration in the Middle East and North Africa* (pp. 45–67). British Academy. <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197264591.003.0003>

Monsutti, A., & Balci, B. (2014). Forced migration in broader Central Asia. In E. Fiddian-Qasmiyeh, G. Loescher, K. Long, & N. Sigona (Eds.), *The Oxford handbook of refugee and forced migration studies* (pp. 599–612). Oxford University Press.

National Assembly of Pakistan. (2010). *The Constitution of Pakistan 1973*.

Noury, A. G., & Speciale, B. (2016). Social constraints and women's education: Evidence from Afghanistan under radical religious rule. *Journal of Comparative Economics*, 44(4), 821–841.

Refugees International. (2023). “*They left us without any support*”: *Afghans in Pakistan waiting for solutions*.

Relief International, & Right to Education Initiative. (2019). *Closing the education gap for refugee children in Pakistan*.

Right to Education Initiative. (2018). *The status of the right to education of migrants: International legal framework, remaining barriers at national level and good examples of states' implementation*.

Ruiz, H. A. (2004). Afghanistan: Conflict and displacement 1978–2001. *Forced Migration Review*, 13, 12–13.

Scalettaris, G., Monsutti, A., & Donini, A. (2021). Young Afghans at the doorsteps of Europe: The difficult art of being a successful migrant. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(3), 519–535.

Schöch, R. (2008). *Afghan refugees in Pakistan during the 1980s: Cold War politics and registration practice*. UNHCR Policy Development and Evaluation Service.

The New Humanitarian. (2012). *Timeline of Afghan displacements into Pakistan*.

UNESCO. (1960). *Convention against discrimination in education*.

UNESCO. (2023). *Paving pathways for refugee inclusion: Pakistan case study*.

United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights* (UNGA Res 217 A(III)).

United Nations. (1951). *Convention relating to the status of refugees* (189 UNTS 137).

United Nations. (1966). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* (993 UNTS 3).

United Nations. (1979). *Convention on the elimination of all forms of discrimination against women* (1249 UNTS 13).

United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child* (1577 UNTS 3).

United Nations. (2018). *Global Compact on Refugees* (UNGA Res 73/151).

United Nations High Commissioner for Refugees. (n.d.-a). *Asylum system in Pakistan*. <https://www.unhcr.org/pk/what-we-do/protection/asylum-system-pakistan>

United Nations High Commissioner for Refugees. (n.d.-b). *Forced displacement flow dataset: Four decades of flight from Afghanistan*. <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/insights/explainers/forcibly-displaced-flow-data.html>

United Nations High Commissioner for Refugees. (1993). *The state of the world's refugees 1993*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (1999). *Afghanistan 10 years after Soviet pull-out*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2002). *UNHCR running out of funds as Afghan returns surge*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2008). *The Afghanistan situation: Afghan refugees in Pakistan and the Islamic Republic of Iran*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2022). *Afghanistan situation regional refugee response plan / Global Trends Report 2022*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2023). *Global trends: Forced displacement in 2022*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2024). *Afghanistan situation*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2025a). *UNHCR education report 2025*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2025b). *What is asylum?*

United Nations High Commissioner for Refugees. (2025c). *Forced displacement survey: Pakistan 2024*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2026a). *Pakistan strategy 2025–2027 / Afghanistan situation update – March 2026*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2026b). *One million Afghans returned from Pakistan in 2025: Global Trends Report 2025*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2026c). *Returns to Afghanistan in 2025*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2026d). *Afghanistan situation*.

UNICEF Office of Research – Innocenti. (2025). *Generating evidence on internally displaced children, Afghan child migrants and forcibly displaced children in Pakistan*.

U.S. Committee for Refugees. (2001). *World Refugee Survey 2001*.

Warner, J. (2017). *No lost generations: Refugee children and their human right to education, from the Holocaust to the Syrian Civil War*. University of Washington Tacoma.

World Bank. (2022). *Afghanistan economic indicators 2002–2021*.

World Bank. (2023). *Afghanistan economic monitor 2023*.

Extended Summary

Afghanistan has been one of the world's largest sources of forced displacement for the past five decades. Prolonged conflict, foreign interventions, regime changes, economic collapse, and political instability since the late 1970s have driven successive waves of migration. As Afghanistan's immediate neighbour, Pakistan has hosted millions of Afghan refugees for over 45 years, making it one of the largest refugee-hosting countries globally. However, Pakistan's non-accession to the 1951 Refugee Convention, the absence of a comprehensive national refugee law, and recurring political tensions have created significant legal uncertainty, socio-economic difficulties, and structural barriers for Afghan refugees.

This study examines the challenges of Afghan refugee children's access to education in Pakistan from a multi-dimensional perspective. It begins by clarifying key migration concepts—refugee, asylum-seeker, and migrant—drawing on definitions from the UNHCR and the International Organization for Migration (IOM). A refugee is defined as a person with a well-founded fear of persecution who is unable or unwilling to return to their country of origin and is entitled to international protection, including the principle of non-refoulement. An asylum-seeker is someone whose claim for refugee status is pending, while a migrant typically moves for voluntary reasons such as economic opportunity.

Most Afghans in Pakistan fall under the refugee category due to conflict-driven displacement, although their protection remains temporary through Proof of Registration (PoR) cards, which have faced increasing uncertainty since the launch of Pakistan's Illegal Foreigners Repatriation Plan (IFRP) in 2023. The paper then provides a detailed historical analysis of Afghan migration to Pakistan across five main periods. The Soviet invasion (1979–1989) triggered the largest exodus, with approximately 3–3.5 million Afghans fleeing to Pakistan and the establishment of over 300 refugee villages with international support. The post-Soviet civil war (1989–1996) saw initial returns followed by renewed outflows due to factional fighting among Mujahideen groups. During the first Taliban

regime (1996–2001), repressive policies, particularly against women and intellectuals, led to further displacement and significant brain drain. The U.S.-led intervention period (2001–2021) initially enabled massive repatriation, with over five million Afghans returning with UNHCR assistance, but persistent insecurity and Taliban resurgence created new waves of displacement and turned the situation into a protracted refugee crisis.

Following the Taliban's return to power in August 2021, fresh outflows occurred amid repressive policies, economic collapse, and restrictions on women and girls' rights. However, Pakistan's intensified repatriation efforts under the IFRP have led to the return of over two million Afghans since 2023, leaving approximately 1.95 million still in Pakistan as of early 2026 and severely disrupting children's education. The study situates the right to education within both international human rights law and Pakistan's domestic framework. Internationally, this right is protected by Article 26 of the Universal Declaration of Human Rights, Articles 28–29 of the Convention on the Rights of the Child, Article 13 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, and Article 22 of the 1951 Refugee Convention, all of which emphasize non-discriminatory access to education, especially for refugee children. In Pakistan, Article 25-A of the Constitution mandates free and compulsory education for children aged 5–16, while provincial laws in Khyber Pakhtunkhwa and Balochistan theoretically extend access to registered refugees. Despite these legal protections, implementation remains weak.

Afghan refugee children in Pakistan face multiple, interconnected barriers to education. Legal and policy uncertainty arises from the lack of a national refugee law and the threat of deportation under the IFRP, which discourages school enrolment. Documentation problems are widespread, with very low birth registration rates preventing many children from enrolling in schools. Infrastructure and settlement challenges are evident in both refugee camps, where school capacity is severely limited, and urban areas, where distance, fees, and language barriers (transition from Pashto

to Urdu or English) create additional obstacles. Economic pressures force many children into labour or early marriage—particularly girls—while discrimination and xenophobia further marginalise refugee families.

As a result, primary enrolment rates for Afghan refugee children stand at around 68 percent, dropping sharply to 34 percent at the secondary level, figures that fall below global refugee averages. UNHCR-supported initiatives, such as 146 schools serving approximately 56,000 children, remain insufficient to meet the overall need. In conclusion, the protracted displacement of Afghan refugees in Pakistan highlights the long-term human cost of conflict and inadequate international responsibility-sharing. Although the right to education is strongly guaranteed under international and domestic law, Afghan refugee children continue to experience systemic exclusion due to legal precarity, structural deficiencies, economic hardship, and political decisions. This denial of education perpetuates intergenerational poverty, hinders social integration, and threatens regional stability. To address the crisis, the study recommends urgent measures including the formalisation and extension of documentation for educational purposes, the adoption of a comprehensive national refugee law, expansion of school infrastructure, removal of financial and linguistic barriers, gender-sensitive programmes to support girls' education, and stronger international cooperation through organisations such as UNHCR, UNICEF, and UNESCO. Providing quality education to Afghan refugee children is not only a legal and moral imperative but also a strategic investment in human capital, peacebuilding, and long-term development in the region.